

DÁVID LÓRÁNT
Tóth Árpád Gimnázium

ERDEI GÁBOR
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Debrecen

A politikai földrajz középiskolai oktatásának lehetőségei

Napjainkban a napilapok és folyóiratok hasábjain egyre gyakrabban találkozhatunk olyan fogalmakkal, amelyek korábban száműzve voltak a médiák szótáraiból. A középiskolás generáció tagjai – ez az órákon a tanárnak feltett kérdésekből gyakran kiderül – sok esetben értetlenül állnak egy-egy, időnként ráadásul helytelenül használt szakkifejezés előtt.

Jelen tanulmányunkban egy – véleményünk szerint – eddig szintén mostohábban kezelt, de napjainkban egyre fontosabbá váló és egyre szélesebb érdeklődést kiváltó fontos témakör, a *politikai földrajz* középiskolai oktatásának egy lehetséges – de korántsem a teljességre törekvő – variánsát kívánjuk felvázolni.

A POLITIKAI FÖLDRAJZ FELADATA

A politikai földrajz tulajdonképpen a politikai magatartás térbeli megjelenésével foglalkozik. Érdeklődésének középpontjában az állam áll (Vuics T. 1993.). Rónai András a század közepe táján lejegyzett kéziratában így fogalmazta meg a tudományág lényegét: „A politikai földrajz ... foglalkozik azzal, hogy az egyes korok milyen társadalmi együtttest hoztak létre, hogy milyen államrendet állítanak fel, milyen szervezeti formákat teremtenek, és hogy az államot folyton bővítik és nagyítják.” A politikai földrajz tehát az állam sajátos nézőpontból történő vizsgálata, illetve jellemzőinek és megjelenési formáinak az ismertetése. Az államot ugyanis egy élő organizmusnak kell tekinteni, amelynek életmegnyilvánulásai vannak. Ezek az életmegnyilvánulások igen változatosak, akár az állam belső viszonyait vizsgáljuk, akár a külső világ felé jelentkező cselekedeteit nézzük. Ezeknek a sajátos vonásoknak a földrajzi magyarázata egyértelműen a politikai földrajz feladata. „A politikai műveltséget pedig terjeszteni elsősorban van hivatva a politikai földrajz...” (Milleker R. 1917.).

II. A POLITIKAI FÖLDRAJZI ISMERETEK TANÍTÁSA A KÖZÉPISKOLÁBAN

A jelenleg még általánosan használt gimnáziumi tankönyv (Dr. Sárfalvi Béla – Dr. Tóth Aurél – Dr. Nemerikényi Antal 1994.) politikai földrajzi ismereteket önállóan mindössze egyetlen anyag részben, „A világ politikai térképe” címmel közvetít. A terjedelem szabta korlátok között elsősorban a gyarmat, az államforma, a határ, a felségterület és a nemzetiség fogalmakat felhasználva próbál politikai földrajzi tudnivalókat átadni a tanulók számára. Öröndetes tény, hogy a nemrég megjelent „Társadalomföldrajz” című tankönyv (Rigóczki Csaba 1994.) már új szemlélettel - lényegesen kibővítve – tárgyal politikai földrajzi kérdéseket.

Sajnálatos módon éppen a *nemzet* és a *nemzetiség* fogalmak magyarázata, illetve el nem különítése hiányzik mindkét fent említett tankönyvből, holott napjainkban – főként a környező államokkal kötött, kótendő alapszerződés kapcsán – éppen e kategóriák szerepelnek talán leggyakrabban az újságok hasábjain. Mivel ezek pontos tisztázását a tanulók politikai tudatformálása alapvető elemének véljük, így a politikai földrajzóra vázát e fogalmak magyarázata, illetve szemléletes példákkal való megvilágítása köré próbáljuk felépíteni.

III. A NEMZET ÉS A NEMZETISÉG FOGALMA

Általában *nemzetnek* (*etnikumnak*) nevezik az adott államban többségben lévő népcsoportot (nemzeti többség), míg *nemzetiségként* emlegetik a kisebbségben élőket (nemzeti kisebbség). Ennek megfelelően a magyarországi magyarok a nemzet részei, míg például a Romániában élők nemzetiségek. Ebből egy külső szemlélő számára következik, hogy a környező országokban élő nemzetiségű magyarok nem részei a magyarságnak, a *magyar nemzetek*.

Glatz Ferenc (1989.) helyesen állapítja meg, hogy e felfogás alapja a XIX. századi politikai gondolkodás, amelyik „államalkotó” („többségi”) nemzetéről beszélt. Azzal pedig – írja Glatz –, hogy a „nemzetet” alárendeltük az „állam”-nak, s megindult az államapparátus segítségével az etnikai-nemzeti sajátosságok felszámolása, az emberi kultúra elszegényítését kezdtük meg.

Éppen ezért egyet kell érteni javaslatával: helyes lenne végképp elhagyni a nemzetiség elnevezést, és helyett a *nemzet fogalmának új értelmezését* lenne szükséges használni. Eszerint a magyar nemzet minden magyart magában foglal, függetlenül attól, hogy melyik országban lakik. Teljesen más kérdés az *állampolgárság*, amely attól függ, hogy ki melyik államnak a területén él. Ez mindig az adott történelmi-politikai helyzet függvénye. Gondoljuk csak meg, hogy sok szülőhelyen élő magyar e században négyszer is államot változtatott anélkül, hogy elköltözött volna lakóhelyéről. Állampolgárságuk tehát változott, de a magyar nemzethez való tartozásuk nem. Glatz (1989.) a legfontosabbnak véli az „államnemzet (gyakorlatilag az állampolgárság) mellett a kultúrnemzet (az állami hovatartozástól független nemzeti közösség) fogalmának beültetését gondolkodásunkba”. Ezt a véleményt a politikai földrajzi ismeretek tanítása során feltétlenül el kell fogadnunk!

IV. NEMZETEK ÉS ÁLLAMOK

Európa nemzeti sokszínűségének megőrzése nyilvánvalóan általános emberi érdek. Ezeknek a nemzeteknek azonban fel kell adniuk a területi-állami beosztásokhoz, és így a nemzetállam gazdasági-politikai zártágához való ragaszkodásukat is. A nemzetfogalom eddigi értelmezéséből pedig száműzni kell a gazdasági (nemzetgazdasági) és az állami (nemzetállami) alapelvekhez csatolt szűkítő és torzító értelmezéseket. A nemzet elsősorban *kultúrnemzet* – nyelvi, hagyománybeli azonosságú emberek közössége – kell, hogy legyen, s így kell fennmaradnia a XXI. század részére is (Glatz F. 1992.). Az etnikum létének nem feltétele az önálló politikai terület, intézményrendszer, gazdasági egység.

A történelem persze akkor lenne igazságos, ha egy nemzet által lakott terület határai megegyeznének az állam határaival. Az európai politika nagy színpadán azonban az „igazságosság” utópiája a legkevésbé sem érvényesült. Vallásilag és etnikailag Európa legheterogénebb régiója kétépítékül Közép- és Délkelet-Európa. Visszatekintve az elmúlt másfélszáz év történetére, egyértelmű, hogy a térségben az országok elhelyezkedését, azaz az *államhatárokat* mindig is elsősorban a nagyhatalmak határozták meg. Először a német kérdés rendezése (1866-71), majd délkeleten a török (1878-1913), illetve keleten az orosz birodalom sorsának alakulása szabdalta szét a népeket államhatárokkal. Később a nyugat-európai nagyhatalmak egymáshoz való viszonya (1918-20), vagy éppen a biporális világhatalmi ellentéték (szovjet-amerikai a II. világháború után) érvényesültek.

Ez a tény persze nem jelenti azt, hogy az itt élő népeknek nem voltak elképzeléseik államhatáraik alakításával kapcsolatban. Ezek az elképzelések azonban általában nem etnikai elveken és tényeken nyugodtak, hanem nagyhatalmi ábrándok, irreális területi igények szellemében fogantak. Pedig történelmi tanulságok sora bizonyíthatja Bibó István tételét (1990.): „Valójában csak egyetlenegy szempont van: jó határ az, amelyik a nemzeti hovatartozáshoz igazodik, az pedig Európában vagy valamilyen történelmi status quót, vagy nyelvi határokat jelent. Az összes többi állítólagos szempontok: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és Isten tudja miféle szempontok, melyeket divat határkérdésekben a legesztelenebb gomolyagban felső-

rakoztatni, valójában teljesen hiábavalók, és nagyméretű alkalmazásuk a legnagyobb bajok forrásává lesz”.

A környező országokból gyakran ér az a vád bennünket, hogy még ma is visszaálmodjuk Nagy-Magyarországot. Hajlamosak megfélemlkezni arról, hogy Európának ezen a részén szinte minden népnek, minden országnak voltak-vannak álmjai a nagyságról. Nincs mit egymás szemére vetünk. Ezt próbálhatjuk meg bemutatni térképeinken (Fehér Kálmán 1991).

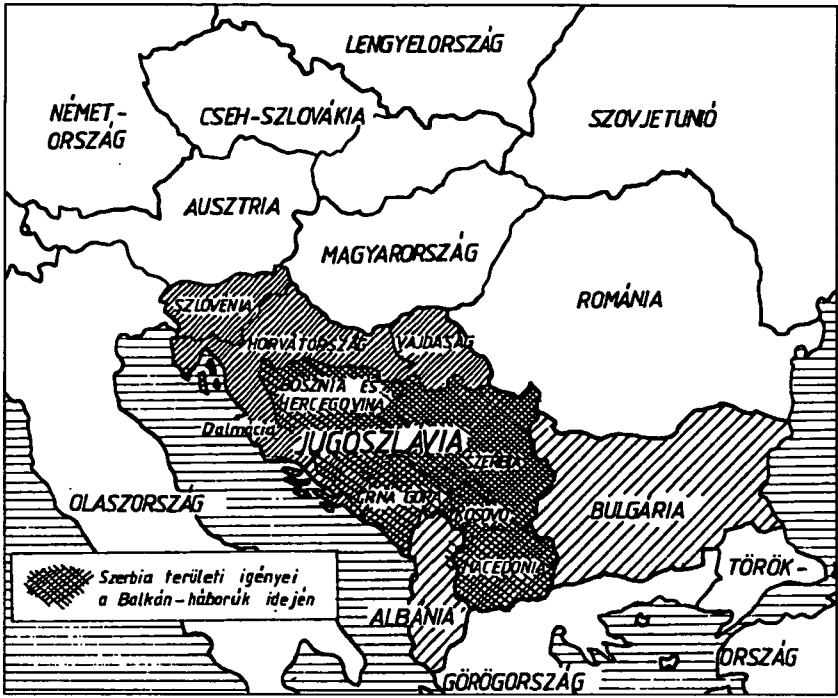
1. NAGY-ROMÁNIA

1918 és 1940 között létezett, mikor a mai Románia területe mellett hozzá tartozott egész Bukovina, Besszarábia és Dobruzsza is. Csupán az egyes román politikai körök által a természetes határok megteremtése jegyében akkor megálmodott Tiszántúl hiányzott a teljességéből. Igaz, 1919-ben a román intervenciós csapatok eljutottak a Tisza vonaláig, sőt bevonultak Budapestre is. 1940-ben Észak-Erdély Magyarországhoz lett (1944-ig), Dél-Dobruzsza Bulgáriáé (azé jelenleg is), Besszarábiát és Észak-Bukovinát a Szovjetunióhoz csatolták, bár a II. világháború alatt, 1941-től 1944-ig ismét Romániáé volt.

2. NAGY-SZERBIA

Az I. világháborút lezáró békeszerződések eredményeként, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) létrejöttével született meg nagyobb területen, mint amit Szerbia a Balkán-háborúk idején kivánt. Korábban, amíg az Osztrák-Magyar Monarchia volt a térség legerősebb birodalma, Szerbia hiába vetett szemeket ezekre a területekre, a szomszédos nagyhatalom még Boszniát és Hercegovinát is elhalászta előle (1878). Az I. világháború után aztán sikerrel járt a törekvése. A II. világháború idején, illetve azt követően a Tito-féle jugoszláv vezetés szerette volna, ha a délszláv közös államába Bulgária, sőt a nem szláv Albánia is beletartozik, ezt a törekvést azonban nem koronázta siker. 1990-től elkezdődött Jugoszlávia felbomlása. Szerbia azonban nem adta fel a régi ábrándot, 1991-ben megindult a háborúskodás. A harcok 1996-ban lezárultak(?), de ne feledjük, hogy nagyon olcsó volt az emberélet azon a tájon ...

3. NAGY-BULGÁRIA

A múlt századi orosz-török háborút lezáró San-Stefánó-i béke (1878) szerint magában foglalta volna az egész történelmi Macedóniát és az Égei-tengerre nyíló kijáráttal Thrácia nyugati részét is. A berlini kongresszus még abban az évben egyharmaddal szűkebb területet jelölt ki a számára. A Balkán-háborúk során (1912-13) Bulgária megszerezte előbb Macedónia jelentős részét és Thrácia középső harmadát, később aztán ezek jelentős részének feladására kényszerült. Az I. világháborúban az Égei-tenger kijáratát és Dél-Dobruzsát is elvesztette. A II. világháború alatt hatalmát ezekre a területekre ismét kiterjesztette, de végül is csupán Dél-Dobruzsza maradt a birtokában.

4. NAGY-ALBÁNIA

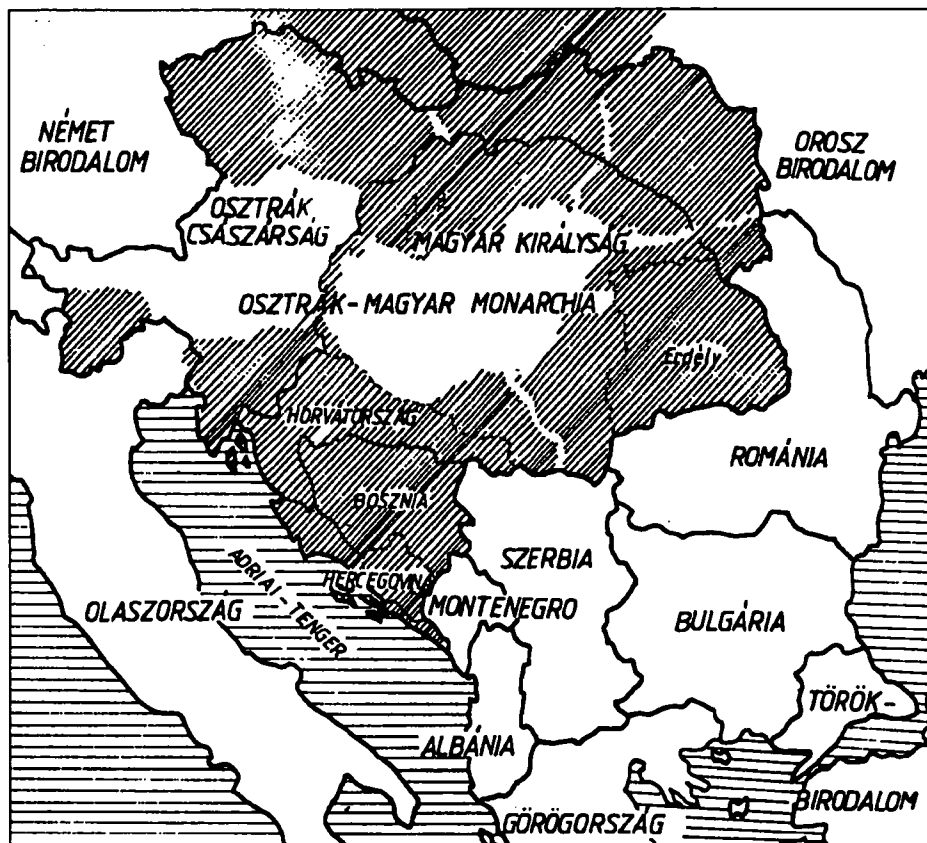

A valóságban sosem, legfeljebb ábrándos elképzelésekben létezett. „Mindentűt, ahol az albánok többségben vannak, az Albánia” – vallották az albán nacionalisták, ez az állam azonban nem született meg a történelemben. Albánia az osztozkodásokból rendre kimaradt, sőt inkább őt akarták felosztani egymás között a többiek. A Balkán-háborúk előtt, mint az egyik utolsó török birtok, még reménykedhetett benne, hogy a novi pazari szandzsák, Kosovo-Metohija, Macedónia nyugati és Epirosz északi része is hozzácsatolható a mai Albánia területéhez. A II. világháború idején az olaszok az egész „sosem volt” Nagy-Albániát megszállták. Az olasz fasiszták és albán kiszolgálóik nagy hangon hirdették, hogy csak ők tudták megvalósítani az albán nép évszázados álmát, de abban az albánok nagy többsége nem lelte örömét, hiszen valójában Olaszország gyarmati területeinek növekedését jelentette. Ma az albánok közel 40 %-a az anyaország határain kívül, a környező országokban él, a „történelmi igazság” jogán való és etnikai elveken nyugvó határmódosítás azonban számukra is csak elérhetően ábránd.

5. NAGY-MAGYARORSZÁG

Léte történelmi tény volt. Az a Nagy-Magyarország, amelyet a térkép ábrázol, ebben a formájában lényegében 1718-tól, a török kiűzésétől, 1918-ig állt fent a Habsburg-birodalom részeként. Míg az előző térképek a

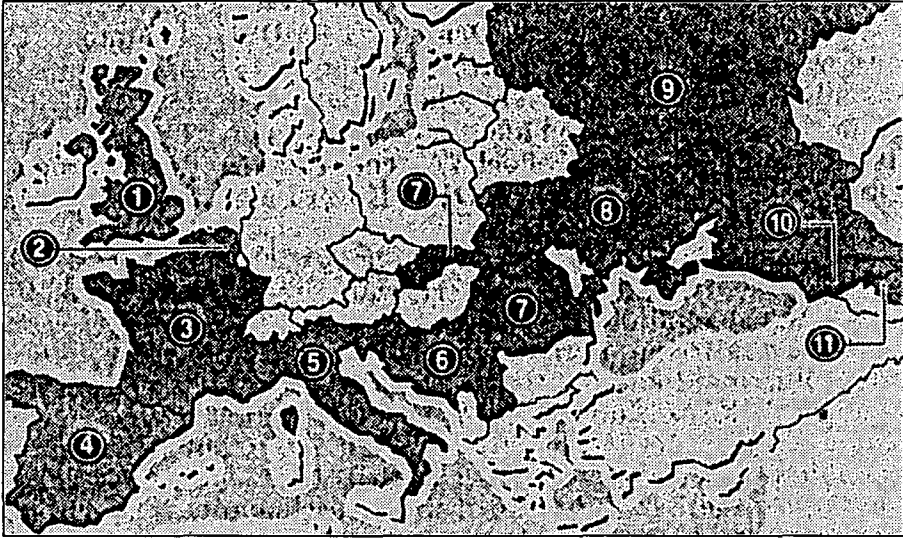
mai határokból kiindulva mutatják be az államok területének változásait, illetve területi igényeit, ez a térkép az 1914. évi határokat veszi alapul. A térképen a vonalkázott részek mind az I. világháború után cseréltek gazdát, akár többször is.

VI. TANULSÁGOK

História est magistra vitae. A történelem az élet tanítómestere. Régióink mégsem tanult szívesen a múlt történéseiből. Lassan persze most már tudatosulnia kell, hogy a nemzeti államok eszméje a XX. század végén – a nemzeti kisebbségek sok esetben sanyarú sorsa, s a nem csak Közép- és Délkelet-Európára jellemző(!) nemzeti és szeparatista mozgalmak reneszánsza ellenére is – jócskán idejétmúlt, csakis zsákutcába vezethet.

Ahogy Glatz Ferenc fogalmazott (1992.): „Szerintem a térség állami-nemzeti feszültségeiben a gyúanyagok számát csökkenthetnénk, ha politikánk vezéreszméiben leszámolnánk a nemzetállami örökséggel, ... s magunkat, mint – nemzeti tradícióinkra, kultúránkra büszke – kultúrmentet akarnánk megőrizni a XXI. század számára.”. Az államhatárok kérdésében nem támogathatjuk azok mereven elkülönítő választószerepét, hanem éppen ellenkezőleg, a határoknak spiritualizáltakká és átjárhatóakká kell lenniük. Ezen múlik, hogy az európaiság vagy a nacionalizmus kerül-e túlsúlyba a régióban. Ennek az előfeltétele mindenütt a belső stabilitás, a gazdasági válság felszámolása. Ha ezt nem tudatosítjuk magunkban, mindnyájan rosszul járhatunk: kiszolgáltatottjainvá válhatunk a politikának és a hatalom szereplőinek!

1. NAGY-BRITANNIA

A protestánsok és a katolikusok közötti észak-ír konfliktus, valamint Skócia és Wales függetlensége rendszeresen felmerül.

2. BELGIUM

Állandó megosztottság a vallon és flamand nyelvi közösségek között.

3. FRANCIAORSZÁG

A korzikai nacionalisták nagyobb autonómiát követelnek.

4. SPANYOLORSZÁG

Az ETA már több mint 35 éve Baszkföld függetlenségéért harcol.

5. OLA SZORSZÁG

Az Északi Liga Padánia függetlenségéért küzd.

6. AZ EGYKORI JUGOSZLÁVIA

Miután 1991-ben Szlovénia és Horvátország kikiáltotta függetlenségét, kitört a háború.

7. ROMÁNIA/SZLOVÁKIA

A nagyszámú magyar nemzetiség több autonómiát követel.

8. UKRAJNA

A krími vezetés a kijevi chartával szemben ragaszkodik saját alkotmányához.

9. OROSZORSZÁG

1994-ben orosz csapatok hatoltak be Csecsenföldre, hogy leverjék a függetlenségi mozgalmat. Csecsenföld státusáról 2001-ig elhalasztották a döntést.

10. GRÚZIA

Abháziát a szeparatisták 1993-tól de facto független államként irányítják.

11. AZERBAJDZSÁN

Konfliktus Hegyi-Karabahban a szeparatista örményekkel 1988 óta.

IRODALOM

1. Bibó István: Válogatott tanulmányok 4. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
2. Együtt élő népek a Kárpát-medencében (Szerk.: Ács Z.), Auktor Könyvkiadó, Budapest, 1994.
3. Etnikumok enciklopédiája (Szerk.: Minority Rights Group), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993.
4. Fehér Kálmán: A nagyság átka, Népszava, 1991. augusztus 1.
5. Glatz Ferenc: História plusz. A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma, Európa Institut Budapest, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992.
6. Magyarok a Kárpát-medencében (Összeállította és szerkesztette: Glatz Ferenc), História könyvek, Budapest, 1989.
7. Milleker Rezső: A politikai földrajz alapvonalai I. kötet, Csáthy Ferencz M. Kir. Tudományegyetemi Könyvkereskedése és Könyvkiadóhivatala, Debrecen, 1917., Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988.
8. Reuter térkép Európa etnikai és szeparatista mozgalmairól, Népszabadság, 1996. szeptember 17.
9. Rigóczki Csaba: Társadalomföldrajz, AKG Kiadó, Budapest, 1994.
10. Rónai András: Politikai földrajz. Kézirat, pontos évszám nélkül.
11. Rónai András: Térképezett történelem, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.
12. Társadalomföldrajzi szöveggyűjtemény (Szerk.: Vuics Tibor) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

BENKES RÉKA

Deák Ferenc Gimnázium, Tarján III. Sz. Általános Iskola

VASS LÁSZLÓ

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

Szeged

Galaxisról galaxisra

1. A HIPERMÉDIUM RETORIKÁJÁRÓL

„Ma még minden országban a kezdeteknél tartunk, de az világos, hogy a következő húsz évben ezen olcsó és nagyon nagy teljesítményű eszközöknek köszönhetően drámaian megváltozik az életünk az üzletől az oktatásig.”

(Bill Gates)

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az új információs technológia alapvetően átalakítja – át fogja alakítani – a szövegek létezési formáját és feldolgozási módját.

Ez a technológia – elektronikus hálózatra kapcsolt szövegek, szövegcsaládok kialakításával – sokkal jobban tudja kezelni a szöveget alkotó egységek, illetőleg a legkülönfélébb szövegek közti viszonyokat, mint a hagyományos – lineáris – szövegszervezés, s ezáltal olyan óriási potenciált képvisel, amely gyökeresen megváltoztat(hat)ja a kommunikációban részt vevő személyek – többek között tanárok és diákok – viszonyát nemcsak a ‘szövegek’-hez, hanem a nyelvhez és a különböző médiumokhoz is. Az új technológia alkalmazóinak ezért alaposan tisztában kell lenniük egyrészt a technológiára jellemző szövegtani, retorikai és statisztikai szabályokkal, másrészt az új technikai megoldások mibenlétével annak érdekében, hogy az olvasók, tanulók, egyszóval a befogadók az új technológia lehetőségeit maximálisan képesek legyenek kihasználni.

Ebben az írásunkban az úgynevezett *hipermédiumokkal*, illetőleg a hipermédiumok néhány retorikai és stilisztikai szabályszerűségével foglalkozunk. Ennek során a leggyakrabban előforduló alapfogalmakat a következő értelemben használjuk.